

Om brugen af gammelnorsk bókstaðr i Norge og Nordatlanten

Gammeltoft, Peder

Published in:
Norna - Rapporter

Publication date:
2000

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
[Ikke-specificeret](#)

Citation for published version (APA):
Gammeltoft, P. (2000). Om brugen af gammelnorsk bókstaðr i Norge og Nordatlanten. *Norna - Rapporter*, (70B), 77-94.

Særtrykk

NORNA-RAPPORTER 70 B

OLUF RYGH

**Rapport fra symposium på Stiklestad 13. – 15.
mai 1999**

Redigert av

Berit Sandnes, Jørn Sandnes, Ola Stemshaug og Lars F. Stenvik

NORNA-FÖRLAGET
UPPSALA 2000

PEDER GAMMELTOFT:

Om brugen af gammelnorsk *bólstaðr* i Norge og Nordatlanten

Et ofte anvendt stednavneelement i det nordatlantiske område er gammelnorsk *bólstaðr*. Der er ikke mindre end 250 stednavne af denne type i området med dette efterled. Grunden til, at der findes *bólstaðr*-stednavne og andre stednavne af skandinavisk oprindelse i Nordatlanten, må søges i vikingernes opdagelses- og ekspansionstrang. Fra både Norge, Sverige og Danmark søgte man i vikingetiden ære og udfordringer i udlandet. For de norske vikingers vedkommende var hovedmålet det nordatlantiske – de skotske øer og det nordlige og vestlige Skotland, Man, Irland, Færøerne, Island og Grønland.

Når man tager i betragtning, at der kun findes omkring 100 stednavne af *bólstaðr*-typen i Norge, står det klart, at *bólstaðrs* anvendelse i Nordatlanten ikke må undervurderes. Stednavneelementet havde større popularitet i vikingekolonierne end i oprindelseslandet. Det kan sidestilles med det danske stednavneelement *bý*, som findes i et større antal i Danelagen end i selve Danmark. Det ser således ud til, at *bólstaðr* var et relevant stednavneelement i Norge ved vikingetidens begyndelse. Det er denne artikels formål at belyse brugen af *bólstaðr* i denne periode og de bagvedliggende motiver for navngivningen.

Bólstaðr i Norge

Stednavnetypen kan findes i det meste af Norge, men forekommer i overvejende grad i Vestnorge, især i Møre og Romsdal samt Sogn og Fjordane, hvor op imod halvdelen af de norske *bólstaðr*-navne findes. I moderne stednavne genkendes typen enten som *Bolstad*, eller i sammensætninger som *-bostad*, *-bost* og *-bust*.

Den oprindelige betydning af *bólstaðr* er aldrig blevet endeligt fastlagt. Eksempelvis oversatte Oluf Rygh i sit *Forord og Indledning til Norske Gaardnavne* (1898:44) *bólstaðr* med 'bosted' eller 'gård', en betydning som nok er baseret på Fritznors: *Ordbog over det gamle norske sprog* (1886–96:1.166). Historikeren og navneforskeren Magnus Olsen var derimod af den overbevisning, at der, hvor større gårdenheder opsplittedes i mindre enheder

eller *ból*, blev *bólstaðr* anvendt, når «...et *ból* kom til å bestå, ikke av spredte teigstrimler, men av et samlet innmarksstykke med sitt eget gårdstun...» (1926:47). Hvad, der her beskrives, er altså en sekundær bebyggelse opstået som følge af en opdeling af en større enhed i mindre dele. Det fremgår derved, at der er to hovedopfattelser af *bólstaðrs* denotatum: enten en 'gård' i al almindelighed eller en 'gård med et samlet jordstykke, opstået som følge af en opsplittning af en større enhed'. Jeg mener ikke, at disse to opfattelser af *bólstaðr* er umiddelbart forenelige. Denne åbenbare forskel er sandsynligvis et udtryk for de to forskeres anvendelse af forskellige parametre i deres forskning. I det følgende vil jeg kort gennemgå, hvilke parametre, lingvistiske såvel som ikke-lingvistiske, man kan bruge til en bestemmelse af *bólstaðrs* denotatum, og forsøge at give en vægtet vurdering af disse.

Siden alle stednavneelementer har rødder i det ordstof, der findes i sproget på et givent tidspunkt, er det naturligt at undersøge det appellativiske indhold af *bólstaðr*. Selvom *bólstaðr* ikke er et særligt almindeligt forekommende appellativ i ældre tekster, er der dog en del kilder, hvori man kan danne sig et indtryk af dets betydning, blandt andet i den islandske Grágás (GrgStað). I dette værk betyder *bólstaðr* i langt de fleste tilfælde 'en gård'. Denne betydning kan bl.a. findes i følgende frase: «... Ef *bólstaðr* er lagðr i auðn. oc scal þat þo bygt bol heita ...» (GrgStað:447), som bedst oversættes ved: «... Hvis en gård bliver lagt øde/forladt, og det stadig skal kaldes en beboet gård ...». Her sidestilles *bólstaðr* med en anden almindelig betegnelse for en gård, nemlig *ból*. Dette er langt den mest almindelige appellativiske betydning og man finder stort set kun *bólstaðr* i denne betydning i Norge og Island.

Som nævnt ovenfor, er *bólstaðr* ikke et særligt almindeligt appellativ i de ældre kilder. En af grundene er nok, at der er flere appellativer der er i stand til at videregive betegnelsen 'en gård' lige så godt. Der er grund til at antage, at, når et appellativ med en så bred betydning som *bólstaðr* er så lidt brugt, så er det nok på vej ud af den almindelige sprogbrug. Dette er også sket både i færøsk og i norsk, hvorimod det stadig eksisterer som appellativ i islandsk.

Med udgangspunkt i den appellative betydning ser det ud til, at Ryghs antagelse holder stik. Dog bør man i denne sammenhæng tænke på, at der er et spænd på omkring 2–5 århundreder fra, at *bólstaðr* blev anvendt som et stednavnelement i det vestnordiske sprogområde, til det dukker op som et appellativ i norske og islandske tekster. Over et sådant tidsrum kan betydningen vel have ændret sig.

Hvis man ser på den fysiske beliggenhed af *bólstaðr*-lokaliteter, er der noget der tyder på, at Ryghs antagelse kunne trænge til en modificering. Det første, der slår en ved en sådan undersøgelse, er, at *bólstaðr*-lokaliteter stort set aldrig optager nogen central rolle i de norske lokalsamfund. For eksempel findes der kun ét sognenavn på *bólstaðr* i hele Norge, nemlig Hægebostad

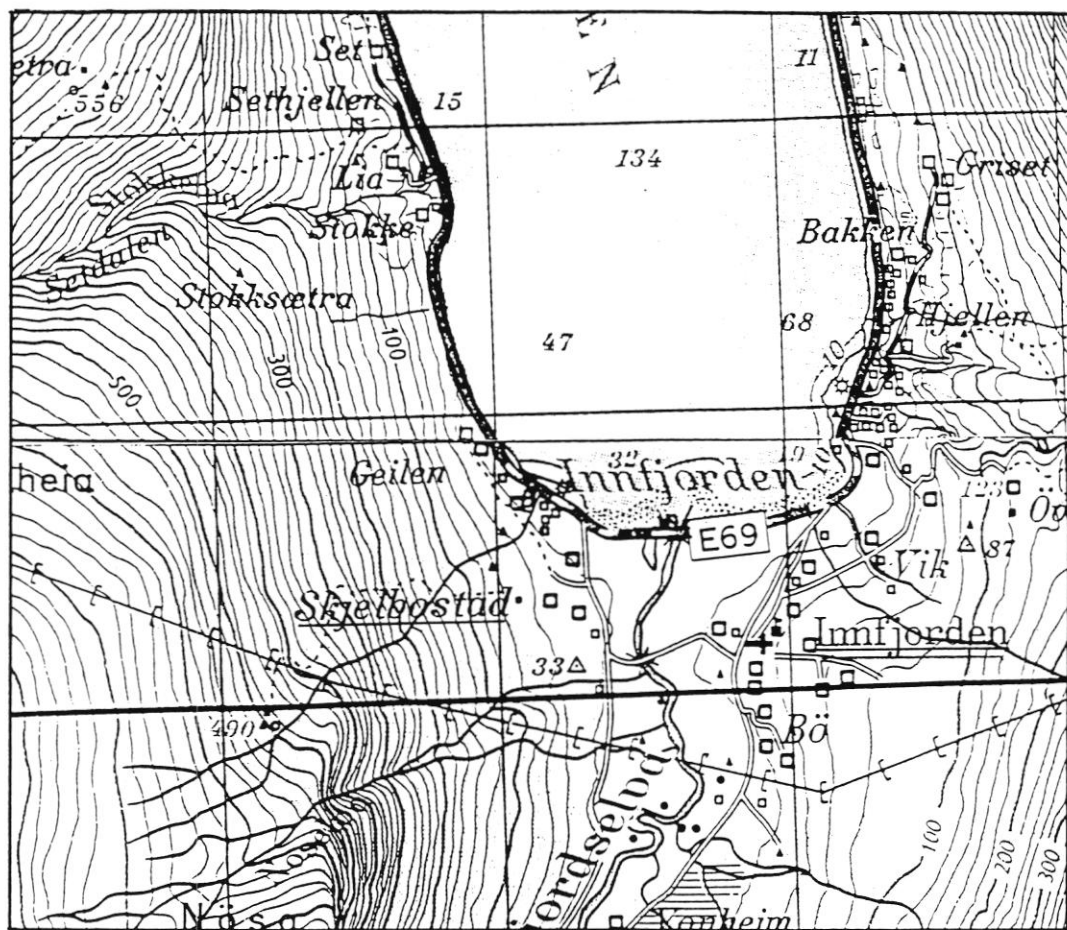

Fig.1. Skjelbostad, Volla sokn, Møre og Romsdal fylke, Norge.

bólstaðr-lokalitet ———

hovedbebyggelse =====

sogn i Vest Agder, og det må anses som undtagelsen til reglen snarere end noget andet. Derimod synes *bólstaðr*-lokaliteter generelt at være sekundære bebyggelser, typisk enkeltgårde eller små grupper af gårde.¹

Når man kigger nærmere efter, viser det sig, at måden, hvorpå *bólstaðr*-bebyggelserne er anlagt, ofte er den samme: Enten ligger de væk fra fjorden op mod fjeldet umiddelbart over hovedbebyggelsen, så som det kan eksemplificeres ved *Skjelbostad* i Voll sokn, Møre og Romsdal fylke (fig. 1), eller også befinder de sig på nogenlunde god jord inde i dalen bag hovedbebyggelsen, som for eksempel *Myklebust* i Rugsund sokn, Sogn og Fjordane fylke (fig. 2.1.) og *Myklebust* i Norddal sokn, Møre og Romsdal fylke (fig. 2.2.). Fælles for disse lokaliteters beliggenheder er, at deres potentiale er indskrænket for så vidt, at mængden og kvaliteten af dyrkbar jord til rådighed er begrænset, muligheden for udvidelse er minimal samt at tilgangen til hovedfærdselsårer ikke er optimal. Som jeg ser på det, synes *bólstaðr*-lokaliteter således at kunne repræsentere en intern ekspansion, hvor rådighedsområdet fra en oprindelig bebyggelse er blevet opdelt; præcis den opfattelse, som Magnus Olsen fandt lå bag anvendelsen af *bólstaðr* som stednavneelement. Man kan således sige, at fra et rent topografisk synspunkt virker *bólstaðr*'s funktion som stednavn specialiseret. Det synes at kunne have været anvendt om gårde, der er opstået som følge af en opdeling af en større enhed i mindre lodder.

Men kan man nu også tage *bólstaðr*-bebyggelsernes generelle sekundære beliggenhed som udtryk for, at de er opstået som følge af en større enheds opdeling? Den mest anvendte bebyggelsesmodel i Norge er den såkaldte *Urgårdsmodel*. I denne model antages det, at et bebyggelsesområdes udvikling er foregået stabilt og gradvist fra omkring Kristi fødsel eller endda tidligere. Hvis denne udviklingsproces er korrekt beskrevet, kan man sætte spørgsmålstegn ved, om *bólstaðr*'s funktion som stednavneelement i virkeligheden var specialiseret. I bebyggelsesområdets gradvise udvikling ville de på et udviklingstrin forekommende og relevante bebyggelsesnavnelementer blive anvendt. Med andre ord ville en bebyggelsesenhed med navn på *bólstaðr* nærmest per automatik blive indpasset ind i det forhåndenværende bebyggelsesmæssige hierarki, når dette skulle udvides.

Den allerseneste arkæologiske forskning har dog kunnet rykke ved *Urgårdsmodellens* korrekthed. For eksempel har arkæologen Lars Pilø godtgjort, at *Urgårdsmodellen* (og retrospektiv metode) giver et «for enkelt og delvis misvisende billede af bebyggelsesudviklingen» (Pilø 2000:169, 183). For eksempel har Pilø's forskning sandsynliggjort, at den tidligste agrare bebyggelse var successiv omlokaliserbar, og ikke før omkr. 200 efter vor tidsregning begynder bebyggelserne at få pladskontinuitet. Desuden er den efterfølgende bebyggelsesudvikling langt mindre stabil og mere kompliceret end antaget af *Urgårdsmodellen* (op.cit.:184). I stedet synes bebyggelsesudviklingen at have bestået af en række på hinanden efterfølgende ekspansioner og kontraktioner. I perioden umiddelbart før vikingetiden synes der først i ældre merovingertid at have været en bebyggelseskontraktion,

efterfulgt af en betydelig bebyggelseekspansion i yngre merovingertid og vikingetid. I Hedemarken, Piløs forskningsområde, synes ekspansionen at have bredt sig så langt som til udkanten af nutidens dyrkningsområder – altså en udnyttelsesgrad af jorden af tilnærmelsesvis samme størrelse som i dag.

Om ekspansionen var gældende kun i Hedemarken eller om den fandt sted over hele Norge vides ikke. Der er ikke foretaget flere undersøgelser af denne art andre steder i Norge. Stefan Brink har argumenteret for, at tilvæksten af bebyggelsesnavne for størstedelens vedkommende sker i perioder med ekspansion (Brink 1988:70). Da vikingetidens stednavnemateriale fra Hedemarken ikke adskiller sig væsentligt fra det i resten af Norge, og siden stednavne af denne type også findes i stort tal i de norrøne kolonier i Nordatlanten, må man antage, at en ekspansion må have fundet sted på nogenlunde samme tid i hele Norge. I denne ekspansionsperiode er en række aktive bebyggelsesnavnelementer, deriblandt *bólstaðr*, blevet givet nye bebyggelsesenheder. Hvor betydelig denne ekspansion har været vides ikke, men siden den sikkert har været en medvirkende faktor til etableringen af kolonier i Nordatlanten, må man antage, at den har været enddog meget omfangsrig; og at både intern og ekstern ekspansion må have fundet sted.

Hvilken relevans har dette så for bebyggelsesnavneforskningen? Hvis en ekspansion udmønter sig både som en opdeling af allerede eksisterende bebyggelsesområder og som bosættelse på ikke bosatte områder, har man en unik mulighed for at komme nær en egentlig anvendelse af aktive bebyggelsesnavnelementer på ekspansionstidspunktet. Dog forudsætter dette, at man kan skelne mellem, hvilke områder der allerede havde bebyggelse på ekspansionstidspunktet og hvilke der var ubebyggede. I realiteten er det svært at vide sig helt sikker på dette uden en forudgående grundig arkæologisk undersøgelse af det undersøgte område. Dog kan forekomsten af stednavnetyper af før-vikingetidskarakter, så som stednavne på *-vin* og *-heim*, give en indikation af, at området måske var bebygget på ekspansionstidspunktet. På samme vis kan en mangel på stednavne af før-vikingetidskarakter tyde på en bebyggelsesetablering af vedvarende karakter omkring ekspansionstidspunktet. Det siger sig selv, at disse parametre langt fra er vandtætte, idet der ikke kan tages højde for sådanne faktorer som navneskift og navnedød. Men hvis Stefan Brinks antagelse om, at navnekontinuiteten for bebyggelsesnavne er stor så længe der er dyrkningskontinuitet, er korrekt (Brink 1984:27), burde sådanne faktorer blot spille ind i få tilfælde. Derudover kommer den række af navne, som enten formodes at have haft en meget lang produktionsperiode spændende fra før vikingetid, og stednavne som på lingvistisk baggrund er svære at datere. Disse vil naturligvis også være vanskelige at indplacere præcist. Men alene det, at man muligvis kan indplacere de enkelte vikingetidsstednavne i 'modne' og samtidige bebyggelsessammenhænge, er vigtigt. Dette kan give mulighed for at se, om lokaliteterne for visse bebyggelses-

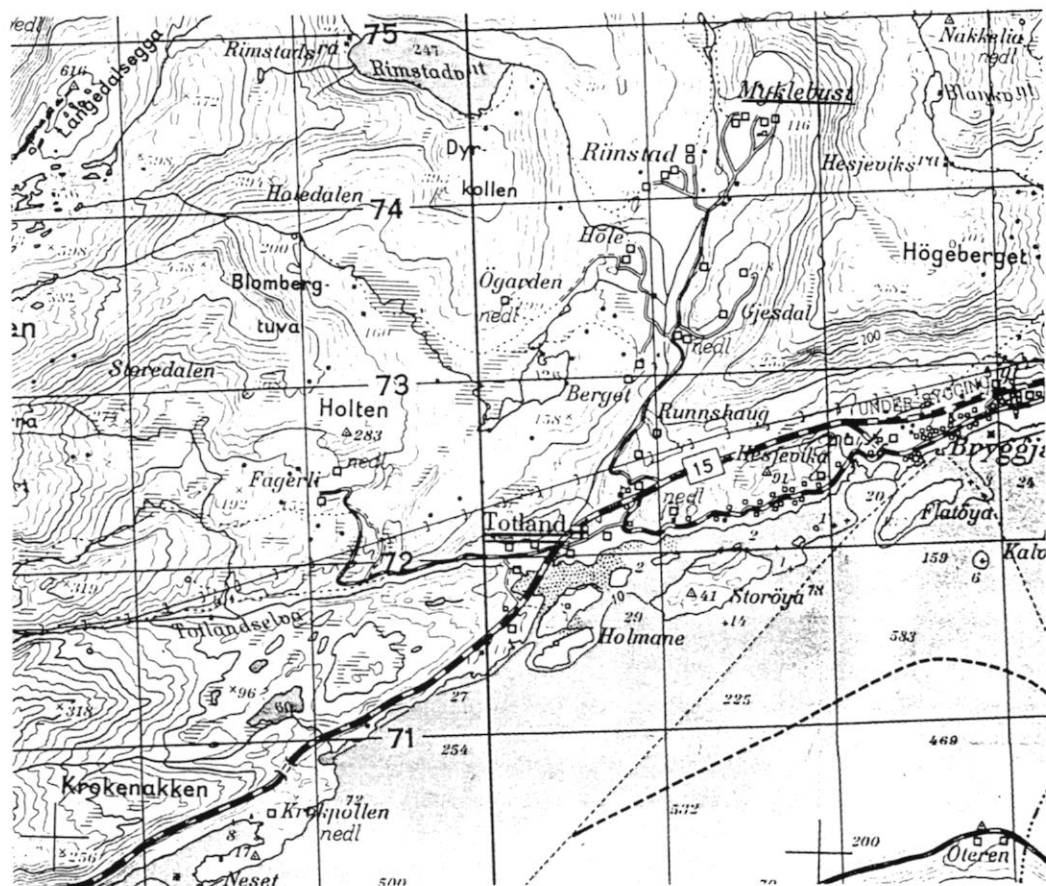

Fig. 2.1. Myklebust, Rugsund sokn, Sogn og Fjordane fylke, Norge.

bólstaðr-lokalitet ———
 hovedbebyggelse =====

navnetyper fungerer på samme måde i disse to mulige sammenhænge. Er lokaliteternes beliggenhed, anvendelse og størrelse osv. ens eller forholdsvis ens i både 'modne' og samtidige bebyggelsessammenhænge, kunne dette tyde på en specialiseret anvendelse af stedsnavneelementet. Omvendt kunne en varieret beliggenhed, anvendelse og størrelse etc. tyde på en generel anvendelse.

For dette studiums vedkommende nævnte jeg ovenfor, at lokaliteter med navn på *bólstaðr* normalt ikke synes at optage nogen central rolle i lokalsamfundet. Dette afspejler sig f.eks. tydeligt i fig. 2.1., som viser et dalstrøg i Rugsund sokn, Sogn og Fjordane fylke. Dalstrøget består af en række bebyggelser, bl.a. *Totland*, *Rimstad* og *Myklebust*. Bebyggelsen med den bedste beliggenhed (dvs. god landbrugsjord af en vis udstrækning, (oprindeligt) med rig mulighed for ekspansion, nær drikkevand og gode kommunikationsforbindelser (hér Nordfjorden)) er *Totland*. Dens vigtighed i dalstrøget ses bl.a. også ved den nutidige tilstedeværelse af en kirke i bebyggelsen.² Navnetypologisk set har stednavne på *-land* en lang produktionsperiode spændende fra folkevandringstid til og med vikingetid. Hvilken af disse perioder, lokaliteten *Totland* er fra, er umuligt at sige. Der er intet ved navnet, der kan give et fingerpeg. Som et stednavn på *-land*, har *Totland* højst sandsynlig først har haft marknavnedenotation (Nord.Kult. V:27). Sammenholder man dette med, at der ikke er noget af det omkringværende stednavnemateriale, der synes at stamme fra før vikingetiden, foreligger den mulighed, at bebyggelsen *Totland* kan stamme fra vikingetiden. Af deciderede bebyggelsesnavnetyper fra vikingetid, må man især bide mærke i navnene på de to største indendalske lokaliteter, *Rimstad* og *Myklebust*, altså stednavne på henholdsvis *-staðir* og *-bólstaðr*. Disse lokaliteter er også beliggende på nogenlunde god landbrugsjord af en vis udstrækning og forholdsvis tæt på drikkevand, men dog 2–2,5 km fra gode kommunikationsveje, og muligheden for ekspansion er forholdsvis begrænset. Set i forhold til *Totland* er denne beliggenhed mindre fordelagtig i relation til et kommunikations- og ekspansionsmæssigt synspunkt. Så i denne henseende må både *Rimstad* og *Myklebust* klassificeres som sekundære bebyggelser.

Et lignende eksempel er fig. 2.2. Her ses et dalstrøg i Norddal sokn, Møre og Romsdal fylke. Dette dalstrøg består af en række bebyggelser, bl.a. *Muri*, *Sylte*, *Muribøen*, *Berdal*, *Jamtegarden*, *Øygarden*, *Uri*, *Bjorstad* og *Myklebust*. Dette dalstrøgs navnemateriale synes på visse punkter at være anderledes end det i eksemplet ovenfor. Noget tyder på, at der er indslag af stednavne med før-vikingetidsskarakter. F.eks. findes der i dette dalstrøg antageligvis to oprindelige stednavne på *-vin*, nemlig *Muri* og *Uri*. En km. nede ad kysten er der endda yderligere et stednavn af denne type, *Lynge* (NG XIII:115ff). Disse stednavne er sikkert oprindelige marknavne (jfr. Nord.Kult V:29), som har gennemgået et denotationsskifte i forbindelse med oprettelsen af bebyggelser på disse lokaliteter. I Aslak Bolts jordebog nævnes der, at den nuværende bebyggelse *Sylte* huser kirken (AB 81). Usammensatte oprindelige naturnavne som *Sylte* er meget svære at datere, men siden *Sylte* er i ubestemt form, synes den i det mindste at have en vis alder. Det, at kirken har haft sæde i *Sylte*, kan indikere en oprindelig høj, muligvis primær, status for denne lokalitet. Også *Syltes* generelle placering på god landbrugsjord, nær drikke-

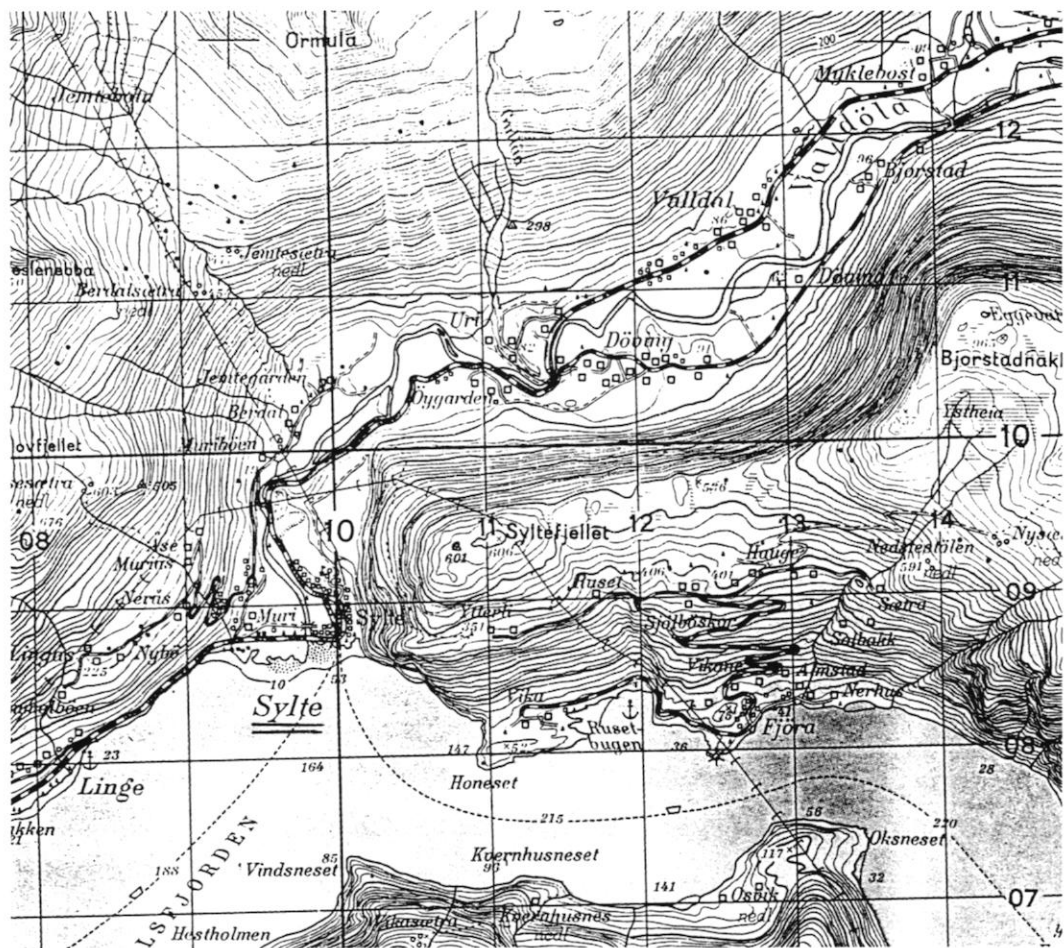

Fig. 2.2. Myklebust, Norddal sokn, Møre og Romsdal fylke, Norge.

bólstaðr-lokalitet ———

hovedbebyggelse =====

vand og gode kommunikationsforbindelser (hér Norddalsfjorden) kan reflekterer en primær beliggenhed. Ydermere befinder de oprindelige stednavne på -vin sig i en halvkreds udenom Sylte, hvilket kunne tyde på, at dalens oprindelige bebyggelse kunne have haft sit udspring, hvor Sylte nu er.

Hvad dog virker uomtvisteligt er, at bebyggelsesnavnematerialet i den yderste del af dalstrøget har en langt mere 'moden' karakter end eksemplet i fig. 2.1. (hvis man ser bort fra bebyggelserne *Muribøen*, *Berdal*, *Jamtegården* og *Øygarden*, som sandsynligvis er resultatet af en ekspansion i historisk tid (jfr. NG XIII, 115ff)). Men fordi bebyggelsesnavnematerialet er af før-vikingetidskarakter, betyder dette ikke per automatik, at bebyggelserne stammer fra samme periode. Både *Sylte* og *-vin*-navnene er oprindelige naturnavne. Deres tilstedeværelse påviser kun, at der på navngivningstidspunktet var menneskelig aktivitet. Denne aktivitet behøver oprindeligt ikke have bestået af andet end afgræsning og/eller dyrkning af jorden. Men muligheden for, at bebyggelserne alle har nogenlunde samme alder foreligger, naturligvis. Manglen på stednavne af vikingetidskarakter i den yderste del af dalstrøget kunne tyde på, at området allerede var bebygget på tidspunktet for ekspansionen i yngre merovingertid og vikingetid. Stednavnemateriale, der kan dateres til vikingetiden, findes først omkring fem km. længere inde i dalen (og længere inde endnu). Her er det igen stednavne på *-staðir* og *-bólstaðr*, så som *Bjorstad* (samt *Alstad* udenfor kortet) og *Myklebust*. Ligesom *Rimstad* og *Myklebust* i ovenstående eksempel, er disse også beliggende på landbrugsjord af et vist omfang og tæt på drikkevand, men mindst fem km fra kommunikationslinier og hovedfærdselsårer. Som helhed er beliggenheden af *Bjorstad*, *Alstad* og *Myklebust* mindre fordelagtig end f.eks. *Syltes* og må derfor klassificeres som sekundære.

Eksemplerne 2.1. og 2.2. repræsenterer ifølge navnestoffet antageligvis bebyggelsesstrukturer af forskellig alder. I fig 2.1. synes navnestoffet hovedsagligt at have vikingetidskarakter eller at være endnu yngre. Fig 2.2. derimod har både navnestof fra før vikingetid samt navnestof samtidig med – og yngre end – vikingetid. Disse eksempler synes med andre ord at være det moderne udtryk for to forskellige bebyggelsesudviklinger. Det første eksempel (2.1.) viser sandsynligvis en bebyggelsesudvikling af hele dalstrøget samtidig med eller tilnærmelsesvis samtidig med stednavneelementet *bólstaðrs* aktivitetsperiode i vikingetiden, hvorimod det andet eksempel (2.2.) synes at vise en yderligere bebyggelsesudvikling i vikingetid og senere, i en 'moden' eller allerede etableret bebyggelsesstruktur. I begge disse sammenhænge indgår bebyggelser med navne på *bólstaðr* som sekundære bebyggelser. Lignende paralleller vil man også kunne finde for bebyggelser med navne på *bólstaðr* af typen skitseret i fig. 1., og i det store hele må bebyggelser med stednavne på *bólstaðr* i Norge siges at være af sekundær karakter. Det kan næppe undre, at, når bebyggelser med navn på *bólstaðr* forefindes i en allerede etableret eller 'moden' bebyggelsesstruktur, er de tilbøjelige til at have et sekundært udtryk uanset denotationen (idet man må antage, at den bedste beliggenhed normalt bosættes først (jfr. Thrane 1977:73)). Det ser ganske anderledes ud, når *bólstaðr*-bebyggelser optræder i, hvad der må betegnes som en samtidig

ekspansion. Da der ikke allerede er en bebyggelsesstruktur etableret på stedet til at påvirke forløbet i en ekspansionsfase, vil bebyggelsesudviklingen have frie muligheder, og anlæggelsen og navngivningen af nye bebyggelser vil kunne ske helt i overensstemmelse med de på tidspunktet gældende bosætnings- og navngivningsmæssige intentioner. Skulle *bólstaðr* som bebyggelsesnavneelement have en generel denotation så som 'en gård', må man antage, at bebyggelser med navn på *bólstaðr* skulle kunne findes i hele det bebyggelsesmæssige spektrum som både primære og sekundære (og perifære) bebyggelser. Dette er blot ikke tilfældet. Istedet synes bebyggelser med navn på *bólstaðr* i almindelighed at være af sekundær karakter.³

Den sekundære karakter af bebyggelser med stednavne på *bólstaðr* og deres generelle beliggenhed på indmarken eller indendals er i mine øjne så tydelig, at jeg ikke mener, at Oluf Ryghs oversættelse af *bólstaðr* med 'bosted' eller 'gård' er fyldestgørende, selvom den finder støtte i den appellativiske mening i senere middelalderlige kilder. I stedet tyder den topografiske beliggenhed på, at stednavneelementet har været anvendt i en mere snæver forstand, denoterende 'en gård opstået som følge af en opsplitning af en større enhed' – i det mindste i de vestnorske fylker. Med baggrund i den senere kendte appellativiske mening, ville det dog ikke være utænkeligt, at den oprindelige denotation kan have ændret sig fra: 'En gård opstået som følge af en opsplitning af en større enhed', til det mere generelle 'bosted' eller 'gård'. For eksempel forestillede Magnus Olsen sig, at der havde foregået et semantisk skift allerede i stednavneelementets produktive periode, fra den oprindelige specialiserede denotation til den mere generelle 'gård' eller «en-lods-bær» (1926:48). Som argument for, at dette skift har fundet sted, fremdrager han, at *bólstaðr*-navne i Island er ligeså talrige som usammensatte stednavne på *Bær*, den vanlige norrøne betegnelse for en 'gård'.⁴ Med andre ord foreslår Magnus Olsen, at *bólstaðr* i de nordatlantiske kolonier kan have været i brug på en anderledes måde end i hjemlandet.

***Bólstaðr* i Nordatlanten**

Når man gennemlæser den tidligere forskning vedrørende *bólstaðr* i Nordatlanten, får man nemt det indtryk, at anvendelsen af dette stednavneelement i området har været med en mere generel betydning. For de skotske *bólstaðr*-stednavnes vedkommende fastslår både Jakob Jakobsen (1901:80/1936:26f), A.W. Brøgger (1929:78), Hugh Marwick (1952:232ff) og W.F.H. Nicolaisen (1976:92ff), at *bólstaðr* denoterer eller har denoteret 'bosættelse', 'gård'.⁵ Det samme billede viser sig også i litteraturen om de islandske *bólstaðr*-navne, hvor f.eks. Oskar Bandle (1977b:61) oversætter *bólstaðr* med «Wohnstelle» og «Hof», altså 'bosættelse' og 'gård'. Denne tolkning må hovedsagelig siges at grunde i den normalt forekommende appellativiske betydning af *bólstaðr*, og det skal her understreges, at der ikke er noget

grundlæggende galt i at anlægge denne synsvinkel: *Bólstaðr*-stednavne betegner i Norge såvel som i Nordatlanten i bund og grund altid gårde eller grupper af gårde. Men hvis de norske *bólstaðr*-lokaliteters tydelige sekundære og specialiserede denotation som 'gård opstået som følge af en opsplitning af en større enhed' holdes i mente, er det nødvendigt at efterprøve, om denne denotation også er gyldig for de nordatlantiske *bólstaðr*-bosættelser i relation til de samme topografiske parametre, som blev anvendt på de norske *bólstaðr*-stednavne.

Udbredelsen af *bólstaðr*-stednavne i det nordatlantiske område kan virke besynderlig. Navnene findes stort set kun i to områder – i Skotland og på Island. For Skotlands vedkommende findes de hovedsagelig på Shetland, Orkney og Hebriderne samt i Caithness. De moderne skotske reflekser af *bólstaðr* er mangfoldige på grund af varierende lingvistiske forhold, men generelt kendes typen på skriveformer som *Bousta*, *Bosta*, *Boust* og *Bolsay*, og i sammensætninger ofte som: *-bister*, *-buster*, *-bist*, *-bster*, *-bost*, *-bolls* og *-bus*, etc. På Island forekommer de især i de østlige og sydlige egne. De moderne islandske reflekser af *-bólstaðr* er langt mindre forvanskede end det er tilfældet i Skotland. Her er de vanligste former: *Bólstaðurl*-*bólstaður*. Det kan undre én, at stednavnetypen *bólstaðr* ikke findes overalt, hvor norrøn vikingetidsbosættelse fandt sted; i betragtning af, at der i Nordatlanten findes over 250 stednavne indeholdende dette stednavneelement. Forklaringen bør efter min mening nok søges i stednavnetypens karakter. Siden *bólstaðr* først og fremmest er et stednavneelement, som betegner bebyggelser og gårde, giver det sig selv, at det kun vil optræde der, hvor bosætningen var af en sådan type og varighed, at en gård kunne opstå.

Hvis man ser på den generelle topografiske beliggenhed af lokaliteter med navne på *-bólstaðr*, bliver man slået af, hvor ensartede de er i deres udtryk. Disse lokaliteter er altid sekundære, typisk med mere begrænset potentiale end hovedbebyggelsen. En *bólstaðr*-lokalitet optager gerne enten en mindre del af hovedbebyggelsens indmark; eller et dyrkbart område i hovedbebyggelsens periferi. Et fint eksempel på den første type sekundær bebyggelse er lokaliteten *Trebister* i Gulberwick, Shetland (se fig. 3). Gulberwick er navnet på den samlede bebyggelse, et navn som oprindeligt vel har refereret til selve vigen, som bebyggelsen nu ligger i nærheden af. Yderst i den vestlige del af Gulberwicks indmark findes *Trebister*, hvilket da også reflekteres i forleddet som oprindeligt er det komparative adjektiv *yítri*, 'ydre'. Som eksempel på den anden type sekundære bebyggelse kan nævnes *Breiðabólstaðir* i Álpitaneshreppur, Gullbringusýsla, Island (fig. 4).⁶ Her ligger *Breiðabólstaðir* et stykke væk fra hovedbebyggelsen Bessastaðir på et stykke dyrkbart jord. Men beliggenheden er noget mere marginal end Bessastaðirs med hensyn til vejr og vind og tilgang den har til havet. De to ovennævnte typer er langt de almindeligste blandt lokaliteter med navn på *-bólstaðr*, og de

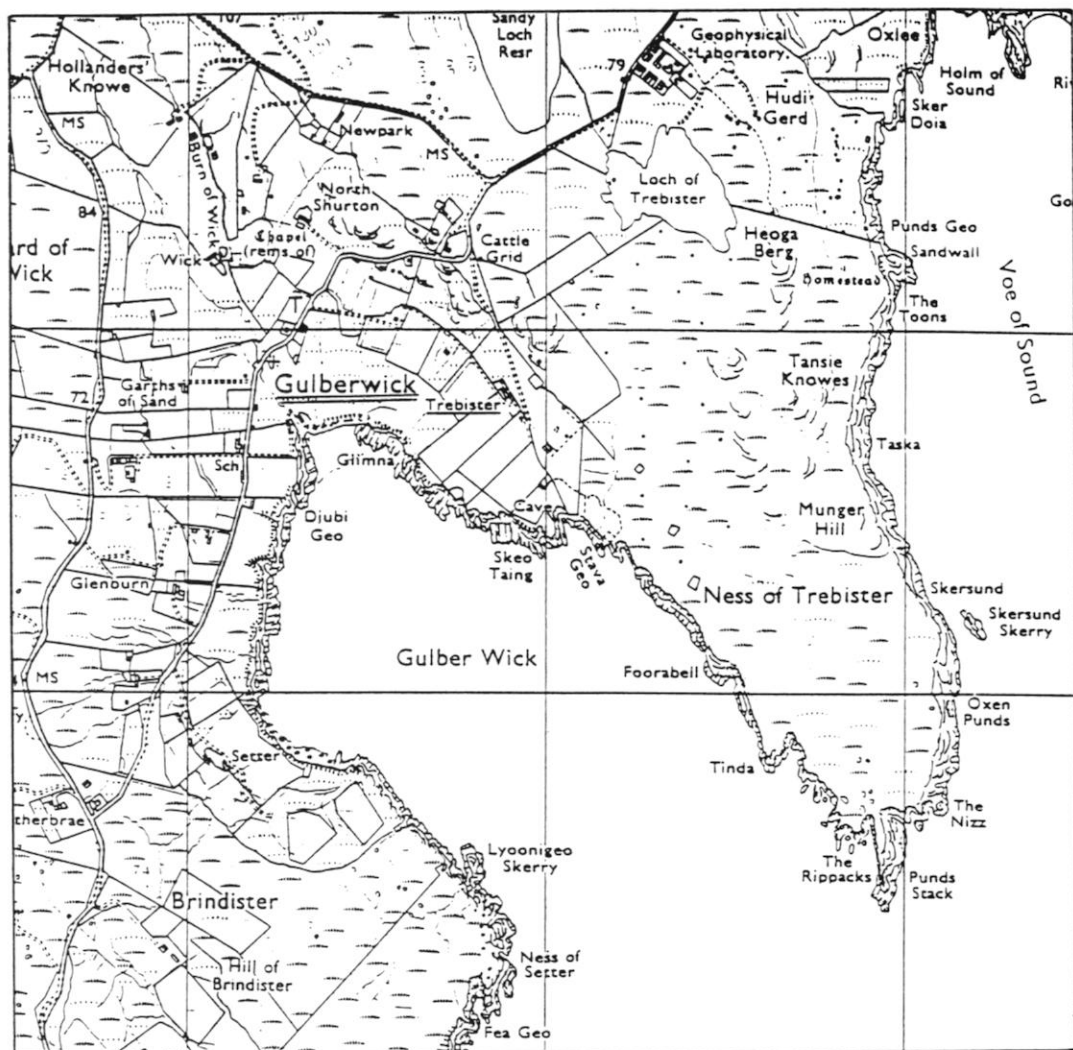

Fig. 3. *Trebister* i Gulberwick, Shetland.

bólstaðr-lokalitet ———

hovedbebyggelse =====

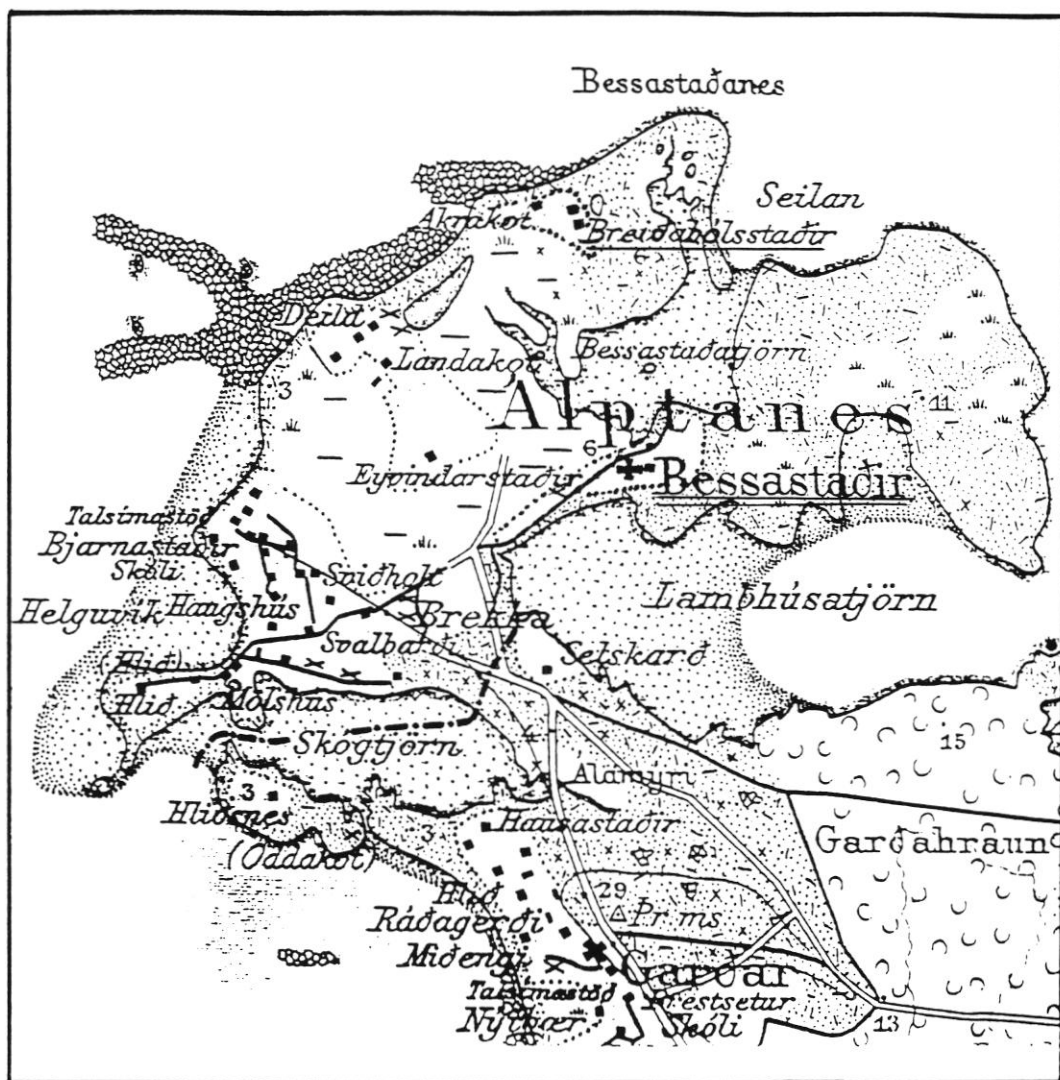

Fig. 4. Breiðabólstaðir í Álptaneshreppur, Gullbringusýsla, Island.

bólstaðir-lokalitet ———

hovedbebyggelse =====

viser klart, at *bólstaðr* synes at have været anvendt, når en større bebyggelses- eller gårdenhed blev opdelt. Det kan i og for sig ikke undre, at denne denotation gør sig gældende i det nordatlantiske område, idet det stemmer ganske fint overens med den oprindelige denotation i Norge. Derimod må Magnus Olsens formodning om et semantisk skift i denotation i vikingekolonierne siges ikke at have hold i de faktiske forhold.

Den specialiserede denotation af stednavneelementet *bólstaðr* i det nordatlantiske område kan måske hjælpe med til at forklare dets besynderlige udbredelse dér. Jeg nævnte ovenfor, at forklaringen på distributionen måske skulle søges i stednavnetypens karakter. Det er blevet fastslået, at *bólstaðr* først og fremmest er et stednavneelement som betegner bebyggelser og gårde. Dog ikke hvilken som helst bebyggelse, men en type bebyggelse som synes opstået som følge af en opsplittning af en større enhed. Man kan deraf drage den konklusion, at denne stednavnetype normalt ikke ville komme i brug, før en sådan opsplittning fandt sted. *Bólstaðrs* berettigelse i toponymien på et givet sted er altså betinget af et længerevarende bosættelsesforløb. Derfor giver det sig selv at *bólstaðr*-bebyggelser kun vil forekomme, hvor bosættningens type og varighed var af den rette beskaffenhed. Af den grund findes stednavne på *bólstaðr* kun i det område som kan kaldes det 'norrøne kerneområde' – der strækker sig fra de skotske øer og Caithness i syd til Island i nord. I de resterende 'randområder' var bosættelsen sandsynligvis for kortvarig (som på den skotske vestkyst) eller for anderledes (som i Irland og antageligvis også på Færøerne samt i Grønland).

Sammenfatning

Ovenstående gennemgang af stednavneelementet *bólstaðr* har skullet vise, at denotationen 'bosted' eller 'gård' ikke er præcis nok, hvis man tager topografisk beliggenhed i betragtning. Jeg finder, at *bólstaðrs* generelle sekundære beliggenhed i forhold til hovedbebyggelsen, ofte som en udstykket enhed fra denne, gør det sandsynligt, at den oprindelige denotation i Norge var 'en gård opstået som følge af en opsplittning af en større enhed'. De norrøne bosættere havde hjemmefra medbragt en særlig samfundsopfattelse, foruden deres færdigheder i overlevelse. En del af denne opfattelse berørte, hvad ting og steder burde hedde. Derfor vil den tidlige navngivelse på *bólstaðr* i Nordatlanten forudsætte, at stednavneelementet helt eller overvejende afspejler den funktion, som det har haft i hjemlandet.

Noter

¹ 'Sekundær' skal her forstås ud fra en bebyggelsesudviklingsmæssig betragtning. Det må antages, at den mest favorable lokalitet normalt bebygges først, derefter den næstbedste, osv. En lokalitet beliggende på frugtbar og dyrkbar jord af en rigelig mængde med gode ekspansionsmuligheder, nær gode græsningsarealer, nær rigelige mængder drikkevand og nær vigtige kommunikationsveje må anses for at være en primær bebyggelse. En lokalitet indeholdende de fleste (men ikke alle) af disse parametre må betegnes som en sekundær bebyggelse. En lokalitet indeholdende få eller ingen af de førnævnte parametre må betegnes som en perifer bebyggelse. Favorabilitet kan måles ud fra flere parametre. Personligt har jeg i mit materiale valgt at fokusere på parametre som højde over havet, afstand fra havet (dvs. også vandveje med direkte adgang til havet), afstand fra drikkevand, jordens hældning, jordtype og jordkvalitet.

² Tilstedeværelsen af en kirke på en lokalitet kan ikke tages som bevis på hverken primær beliggenhed eller høj ælde, men skal blot ses som en indikation af en lokalitets status i lokalsamfundet. Ydermere er kirker ofte først anlagt på bebyggede lokaliteter århundreder efter lokalitetens anlæggelse (og navngivning), hvilket betyder, at en eventuel afspejling af en lokalitets betydning og status ikke er original, men blot en afspejling af forholdene i lokalsamfundet på kirkens anlæggelsestidspunkt. Ikke destomindre synes der ofte at være et sammenfald mellem primære bebyggelser og tilstedeværelsen af en kirke. Men dette sammenfald kan i nogle tilfælde påvises at være en sen pådragelse. Nødvendigheden af påpasselighed med anvendelsen af denne parameter kan ikke understreges kraftigt nok. Fra mit materiale kan bl.a. nævnes et eksempel fra Sunnlyven sokn (Møre og Romsdal fylke), hvor kirken efter 1726 er blevet flyttet fra *Korsbrekke* til hvad der synes at være primær-lokaliteten, *Hellesylt* (jfr. NG XIII:). Dertil kan nævnes lignende eksempler fra sognene Vistdal (Møre og Romsdal fylke) og Veidal (Oppland fylke). I Vistdal er kirken i 1700-tallet blevet flyttet indendals fra *Nerland* til hovedbebyggelsen *Vistdal* (jfr. NG XIII:263), og i Veidal stod den oprindelige kirke enten på *Bjølstad* eller *Prestgard* (muligvis samme lokalitet som den nu forsvundne *Myklabolstadir*), men den blev flyttet til *Hærringstad* i selve *Heidal* efter 1750. Eksemplet fra Heidal er interessant, i og med at dette synes at være det eneste eksempel ud over Hægebostad (Vest-Agder fylke), hvor en *bólstaðr*-lokalitet kan have huset en kirke (jfr. NG VI/1:83ff).

³ At den sekundære beliggenhed for bebyggelser med navn på *bólstaðr* er bemærkelsesværdig, kan desto tydeligere påskønnes hvis man sammenholder dem med bebyggelser med navn på *staðir*. Disse to bebyggelsesnavnetyper var aktive samtidig, og i de ovenstående eksempler har bebyggelser med navn på *bólstaðr* og *staðir* også tilnærmelsesvis ens bebyggelsesmæssige udtryk. Men ser man overordnet

på navnetypen *staðir*, finder man, at bebyggelser på *staðir* i flere tilfælde også forekommer som primære bebyggelser. Også i forbindelse med mit materiale er der et par eksempler, hvor der kan argumenteres for, at en bebyggelse på *staðir* er en primær bebyggelse i en bebyggelsessammenhæng, hvor også en bebyggelse på *bólstaðr* kan findes. F.eks. synes bebyggelsen *Hyllestad* i sognet Hyllestad (Sogn og Fjordane), at være primærbebyggelsen til *Myklebust*.

⁴ Der er god grund til at antage, at *bær* ikke er samtidig med *bólstaðr* som stednavneelement. For eksempel nævner Oskar Bandle, at *bær* kom til «... at spela en stor roll i senera (medeltida) isländsk namngivning...» (1977a:62). Magnus Olsens ræsonnement kan således ikke godtages uden videre.

⁵ Visse senere forskere har dog taget en vis afstand fra denne generelle denotation. For eksempel har Gillian Fellows-Jensen fundet, at *bólstaðr*'s denotation var: «... just a farm, possibly a division of a larger unit...» (1984:160). Derudover fandt Lindsay Macgregor i sit detaljerede komparative studium af bosættelserne på Shetlandsøerne og Færøerne, at *bólstaðr* blev anvendt som: «... a farm established on a cultivated field...» (1986:96).

⁶ Den moderne pluralis -ir-form er ikke original. Jfr. for eksempel stednavnets form *Breidabolstadur* i *Jarðabók* (1703), som klart viser singularis -ur-form.

Litteratur

- AB = Munch, P.A. (red.), 1852: *Aslak Bolts Jordebog: Fortegnelse over Jordegods og andre Herligheder tilhørende Erkebiskopstolen i Nidaros, affattet ved Erkebiskop Aslak Bolts Foranstaltning mellem Aarene 1432 og 1449: Efter Originalhaandskriftet paa Pergament i det norske Rigsarchiv*. Kristiania.
- Bandle, Oskar 1977a: Islands äldsta ortnamnsskick. I *Saga och Sed* 1977, s. 41–63. Uppsala.
- Bandle, Oskar 1977b: Die Ortsnamen der Landnámabók. I *Sjötíu Ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. Júlí 1977*, s. 47–68. Reykjavík.
- Brink, Stefan 1984: Absolut datering av bebyggelsenamn. I *NORNA-Rapporter* 26. *Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNA's niende symposium i København 25–27 oktober 1982*, s. 18–66. Uppsala.
- Brink, Stefan 1988: Denotationsförändringar bland våra äldsta bebyggelsenamnstyper. I *NORNA-Rapporter* 37. *Denotationsbyte i ortnamn. Rapport från*

- NORNA:s trettonde symposium i Tvärminne 9–11 oktober 1986, s. 63–81. Uppsala.
- Brøgger, A.W. 1929: *Ancient Emigrants. A History of the Norse Settlements of Scotland*. Oxford.
- Fellows-Jensen, Gillian 1984: Viking Settlement in the Northern and Western Isles – the Place-Name evidence as seen from Denmark and the Danelaw. I Fenton A. & Pálsson, H. (red.): *The Northern and Western Isles in the Viking World*, s. 148–68. Edinburgh.
- Fritznér, Johan 1886–96: *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, Kristiania, 3 bd.
- Gammeltoft, Peder 1999: *An interdisciplinary study of the development of, and change in, place-names which contain the generic –bólstaðr, from their origins in Norway to their dissemination to the North Atlantic area and elsewhere*. Ph.d.-afhandling ved Aarhus Universitet.
- GrgStað = Vilhjálmur Finsen: *Grágás efter det Arnarnagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol., Staðarhólsbók*. København 1879.
- Jakobsen, Jakob 1901: *Shetlandsoernes stednavne*. København.
- Jakobsen, Jakob 1936: *The Place-Names of Shetland*. København og London [genoptrykt 1992].
- Macgregor, Lindsay 1986: Norse Naming Elements in Shetland and Faroe: A Comparative Study. I *Northern Studies* 23, s. 86–101.
- Marwick, Hugh 1952: *Orkney Farm-Names*. Kirkwall.
- Nicolaisen, W.F.H. 1976: *Scottish Place-Names*, London.
- Nord.Kult. = Brøndum-Nielsen, J., v. Friesen, O., Erixon, S., & Olsen, M. (red.): *Nordisk Kultur: Samlingsværk*. Stockholm, Oslo og København, 1931–1956. 35 bd.
- Olsen, Magnus 1926: *Ættegård og Helligdom*, Oslo.
- Pilø, Lars 2000: Urgården – en mytes død. Et kritisk blikk på grunnlaget for norsk bosetningshistorisk forskning. *NORNA-rapporter 70B, Oluf Rygh. Rapport fra symposium på Stiklestad 13.–16. mai 1999*, s. 169–187. Uppsala.
- Rygh, Oluf 1897–1923: *Norske Gaardnavne*, Kristiania 19 bd. + Forord og Indledning.

PEDER GAMMELTOFT:

On the use of Old Norse bólstaðr in Norway and the North Atlantic

There are about 350 localities containing the generic *bólstaðr*. Approximately 100 of these are located in Norway and 250 in the North Atlantic area. In Norway place-names of this type are found throughout most of the country, although the concentration is greatest in Western Norway. The distribution of *bólstaðr* place-

names in the North Atlantic area is peculiar. Place-names of this type are found almost exclusively in Scotland and Iceland. In Scotland, the *bólstaðr* place-names are primarily located in Shetland, Orkney, Caithness and the Hebrides. In Iceland, they are distributed throughout the southern and eastern parts of the country.

The original denotation of *bólstaðr* has not been finally established, although various theories have been presented. Oluf Rygh, for instance, found that the denotation for this place-name type was broad and general, and could best be translated as 'a dwelling' or 'a farm' (1898:44). The historian and place-name researcher Magnus Olsen has challenged this view. According to him, when a large farm unit was split up into smaller farms, *bólstaðr* could come into being when one of the resulting farms: «... came to consist, not of detached plots of land, but of a piece of infield with its own settlement site...» (1926:47) [my translation]. This theory does not seem to be directly compatible with that of Oluf Rygh.

With a point of departure in Rygh's and Olsen's theories, this article investigates the underlying motives behind the use of *bólstaðr* in place-names in Norway and the North Atlantic. Although *bólstaðr* is not a common appellative, it nevertheless occurs in a number of late medieval Norwegian and Icelandic sources, where the most commonly occurring connotation is that of 'a farm'. This connotation lends support to Oluf Rygh's assumption. Considering the fact that there is a time span of 2–5 centuries from when *bólstaðr* was in function as a place-name element to when it occurs in texts as an appellative, it is not implausible that the meaning may have shifted.

The topographical situation of *bólstaðr* localities is interesting. Localities that bear a name in *bólstaðr* are decidedly secondary in nature compared with the primary settlement of the township. Furthermore, they are typically situated on land of limited potential and with a less than optimal access to communication lines. In other words, such localities appear to be the result of an internal expansion of a large farm. From a topographical point of view, the function of *bólstaðr* seems to have been specialised, denoting 'a farm created as the result of a splitting up of a large settlement unit'.

The specialised denotation of *bólstaðr* may help to account for the peculiar distribution of *bólstaðr* place-names in the North Atlantic area. Being secondary in nature, the place-name type would only be relevant if the settlement phase was prolonged enough for secondary settlements to develop. Additionally, the highly specialised function may have meant that *bólstaðr* would only be used where the settlement conditions were comparable to those in Norway.